

ALEKSANDRAS DAMBRAUSKAS- ADOMAS JAKŠTAS

Lipu, žengiu kasdien į kalną statų, tolyn, aukštyn vis tuo pačiu keliu. — Taip dainuoja Jakštas apie tą „gyvenimo kalną“, į kurį prakaituoja kiekvienas žmogus. Bet ne kiekvienas eina „vis tuo pačiu keliu“. Daugelis blaškosi į šunkelius, slysta, rieda atgal ir vėl kabinasi naujais keliais keleliais.

Dambrauskas žengia vienu ir tuo pačiu keliu nuo vaiko dienų. Tą kelią jam nurodė motinos širdis; tuo keliu žengti jam suteikė šarvus auklėjimas ir auklėjimasis; tuo keliu bežengiant jam pavyko išskelti iš savo širdies tiesos kibirkštys, kurios nušviestų tikrąjį kelią kitiems nykios Lietuvos keleiviams.

To kalno jau 70 laiptų nukopta. Kitaip tariant — jau 70 metų amžiaus keleiviui — tam kunigui, prelatui, garbės daktarui matematikui, garbės profesoriui teologui, filosofui, poetui, publicistui, kritikui, redaktoriui, organizatoriui, draugijų pirmininkui... tam Dambrauskui, Jakštui, Druskiui... tam rimtumo bokštui ir aitriam pašaipininkui... tam, kurio dienos skirtos tėvynės gerovei, o garbei Dievo. Jam 70 metų! Ir gyvas dar, ir dirba, ir ne kartą aplenkia mus, jaunuosius, ke liom eiliom. Maloni sukaktis!

Iš kur Dambrauskas tokis visokeriopų gabumų ąžuolas, kurio šakos veda kiekviena vis kitokios rūšies vaisius? Ar žemė jį tokį išdaigino, ar auklėjimas, ar gyvenimo sąlygos jį tokį padarė?

I.

Senai, anksti kelionę tą pradėjau,
Minkštam lopšy dar supamas mamos.

A. *Jakštas*

Minkštas, švelnus, malonus buvo Dambrausko(1) vaiko lopšys. Tai jo tėviškė Kuronių kaime, tame — mūsų, atpratusių nuo pirmykštės kaimų sąvokos, akims žiūrint — bažnytkaime, be bažnyčios, kuriame palei kelią ištiesęs visas 21 kiemas. Dambrauskų čia kaimas: jų pavarde bent keli ūkininkai. Aleksandro tėviškė buvusi prie Jakštupio, kuris palikęs jo šeimai *Jakštų* pravardę, o vėliau rašytojui — slapyvardį.

Ne baudžiauninko sprandą nešiojo Dambrauskai: jie karališki valstiečiai, o ir žemės — 20 ha, vadinasi, visai padorus ūkininkas, sau ponas. Du Aleksandro dėdės kunigai, trečias dėdė advokatas. Retai kurioj giminėj rasi tiekos inteligentų. Taigi giminė, kuriai nereikia prieš bet ką galvos lankstyti.

Kuronių kaimas jau rytų aukštaičių krašte, Ukmergės ap., Pagirio parapijoje. Rytų aukštaičių žemė mums davė jau sau žmonių, savos — ne svetimos nuomonės klausančių, besilaikančių jos kartais lig užsikirtimo, lig originalumo. Toks trejetas Antanų, trejetas kunigų; Strazdas, Vienužis, Barauskas. Neužmirština, kad aukštaitis ir Dambrauskas.

Gimtaisiais Dambrausko metais pažymėti 1860 m., rugpiūčio 27 d. Šeimoj — tik jis ir brolis Antanas. Nuo mažens tegirdi lietuviškai. Tėvas kitaip ir nemoka, o ir kaime kitos kalbos nėra. Mažas kraujasi į galvą šventadienio rytus: sukykla visi: suslenka už stalo; ražančius rankose; ir visų lūpos beria šventus žodžius. Beveik lig išauštant gieda ir pats Aleksandras.

Čia padėtas pagrindas dviem jo charakterio šulam: lietuviškumui ir katalikiškumui.

Dambrauskai nebuvo toki „buržujai“, kad paliktų neišnaudotą nors vieną darbo jėgą. Vasaros rytais, kada miegas visų saldžiausias, kelkis Aleksandrai, aukis vyžomis, gyvuliai jau laukia ganomi. Galbūt, atmena Dambrauskas gaivinantį ryto šaltį; mato gailią didelę rasą, kurioje nusidriekusios nužingsniavusios žmogaus pėdos; sulaukia palengva iš anapus miško kylančią saulę; galbūt, nurėžia ausį avių bliovimas, karvių barškalai, skerdžiaus trimitas...

Aleksandras 10 metų. Motina miršta. Tėvas veda antrą kart. Vaikas iš Kuronių išraujamas, bet pasodinamas į neblogesnę dirvą — į Maižynų kaimelį, tik už kilometro nuo gimtinės, į motinos tėviškę, pas Vaičiūnus. Senelė, tetulės, dėdė — myli. Pradedama mokytį. Gauna skaityti maldaknygę — lenkišką. Dar 1870 m. nebuvo tiek išplitusi kontrabandinė lietuviška literatūra. Maldaknygės ir lenkų kalbos neužtenka. Vaikas keliamas aukščiau.

Atvažiuoja pas brolių tikras Aleksandro dėdė kun. Stasys Dambrauskas, Kriukų klebonas. Pavieši porą savaitių; visus apdovanoja; rengias namo:

— Ar nenorėtum su manim į Kriukus? — kreipiasi į vaiką.

Žiburiai sumirgėjo akys: leis į mokslą. — Ir kitais metais tėvai išveža sūnų už 120 kilometrų pas dėdę. Vaikas džiaugias pamatysiąs plataus pasaulio, toliau už Pagirį, net už Ukmergę...

Vaikystės etapas baigtas.

II.

Už aukštų, didžių kalnų,
Už plačių vandenių —
Augo gėlės. Kai pražysta —
Niekados jau nebevysta.
Jų ieškoti aš einu. — V. Stonis.

Kol jas — tas mokslo gėles — suras, Aleksandras tar naują dėdei mišioms, dirba papirosus, bet pats rūkyt ir neišmoksta. Už tat dėdė klebonas duoda jam kitokio — prašmatnesnio darbo: „įstato“ jį į pradžios mokyklą. Aleksandras iš karto pasirodo — knygų pelė; kremta sugriebiamas knyges ar vaikų žurnalus, kaip žirnius. Žinoma, lenkiškus žurnalus.

Pradėjo vaiką rengti į gimnaziją. Lenkų kalbą pakeičia rusiškoji. Ir vėl sudieu, šiuo tarpu jau Kriukams: vežamas į Šiaulių gimnaziją. Paliekamas gyventi pas davatkėlę, globoti pavedamas vargoninkui. Tai buvo 1872 m. Paskum gauna persikelti į mokinių bendrabutį. Rytą vakarą su mokiniais katalikais meldžias; skaito maldaknygę rusiškėmis raidėmis *Altariq*. Į cerkvę nereikia vaikščioti. Gimnazijos vyriausybės esama žmogiškos, tolerantiškos.

Mokslas sekas. Tik matematika nekaip: antroj klasėj net dvejetukas pusmečio pažymiuose susiraito. Ak, šičia kur! Susizgrimba. Užsisėda tą sausą dalyką. Kaip tyčia atsisuka į gimnaziją dar mokytojas, kur prispaudžia matematikos reikalą kaip ugnis. Nemokėsi — gausi „bestijos“, „asilo“, „dubinos“ titulą, ir priedo vienetą. Iš visų padarė matematikus. Dambrauskas tiek pastūmėjo matematikos mokėjimą, kad ją pamėgsta ir jau V kl. savarankiškai tyrinėja geometrijos dalykus.

Eidamas iš klasės į klasę gerais pažymiais, pirmuoju mokiniu, vasaromis parkyla pas jį mylintį dėdę kunigą. Čia vieši, leidžia vasarą, bet ne veltui: skaito knygas. Perskaito dėdės knygyną, iš ten į privačius, į gimnazijos. Susipažįsta su lenkų (nors draudžiama) ir rusų literatūra. Įsiskaito ir poetiką. Jau IV kl. gimnazistas sulipina eilėraščių, dėdę sveikindamas. Toliau daugiau. Žinoma, dar lenkiškai, kaip ir visi anuo metu.

Ne tik poezija suka galvą. Skaito iš dėdės knygyno filosofiją ir teologiją, ypač kur religinės tiesos lyginamos su

matematikos. Knygas pamilsta labiau nei žmonės; knygos geriausi jo draugai; poezija, matematika, filosofija ir Dambrauskas — geriausiai sugyvenanti kompanija. Kitokios draugės neieško ir ieškoti nenori — nepratęs su kitais, bijos etiketo reikalavimų nepataikysias...

Neprailgo gimnazijos laikas. Šuoliais jis atnešė brandos atestatą į rankas.

Kur toliau? Eik, kur nori! Nei tėvas nei dėdė nevertė, negundė, kaip daugelį ano meto moksleivių. Dvi duonines ir idėjines profesijas galėtų pasirinkti: kunigo ar gydytojo. Imsi kitas specialybes, nebevalgysi duonos Lietuvoj, nebesusieisi su Lietuvos žmonėmis, supūsi dėl duonos kąsnio rusuos, kaip J. Juška, kaip V. Pietaris. Į mediciną Dambrausko širdis nelinksta: reiks lavonai rėžyt. Kunigas? Ir pats nežino. Nori viena — pažint aukštesnius mokslo laipsnius. Mėgo matematiką, na, tai matematiką ryžtas ir studijuot. Juk tai aiškiausiai ir griežčiausiai tiesas formuluojąs mokslas.

Išvažiuoja į Petrapilį, dėdės visą laiką šelpiamas. — Tai buvo 1880 m.

III.

Drauge miels, ar nematai tu,
Jog vis, ką mūs akys mato,
Yr vien atspindys, šešėliai
Nuo nematomybės rato. — VI. Solovjovas.

Petrapičio universitete įstoja į matematikos fakultetą. Klausosi garsenybės chemiko Mendeliejevo, matematiko Passey ir kt. Tik 3 paskaitos per dieną. Laiko į valias. Eina pasiklausyt pravoslavų teologijos ir filosofijos. Filosofijos klausosi visiems fakultetams skaitomų VI. Solovjovo lekcijų, to docento, kuris aiškios sistemos anuo metu dar neturėjo, bet paberdavo originalių svarių minčių.

Dambrauskas dirba universitete, nepraleidžia paskaitų.

„Jeigu mes grožimės deimantu, kristalu, kuriame saulės spinduliai sulūžta visomis spektro spalvomis, daugiau kaip paprasta stiklo šukelė, tai lygiai ir Vaižgantas džiaugiasi ta gamta labiau, labiau ta gamta ir tais žmonėmis bei visuomenės santvarka, kurioj įvairu, nemėgsta lietuvius nuolatinio monotoniškumo“ (195 psl.).

1. Kauno, vėliau pavadinto Vytauto Didžiojo, universiteto Pirmieji rūmai, kur Brazaitis 1922 pradėjo studijas. 2. Lietuvių rašytojų draugijos teisėjų komisija, 1974 birželio mėnesį parinkusi tų metų premijuotą knygą. Tai buvo paskutinis Brazaičio angažavimasis viešom pareigom. Kiti komisijos nariai: Pranas Naujokaitis, Nelė Mazalaitė, Paulius Jurkus ir Leonardas Žitkevičius.

Bet domisi ne tik mokslu. Lietuvybės reikalų nepadeda ant lentynos. Susiartina su lietuviais, susidaro būrelis. Pasižada visi dirbti: rašyti referatus lietuvių klausimais, mokytis kalbų. Iškriko, nebetesėjo pažadų. O kai draugai pradėjo šaipytis iš Dambrausko, kada jis žegnojas, meta jis lankęs susirinkimus. Ateizmo dvasia platokai apėmus lietuvių studentus. Mėgina Dambrauskas su kai kuriais disputuoti. Pasirodo, teologijos žinių trūksta. Atsideda vėl studijoms, bet ne tik matematikos — ir teologijos. Skaito graikiškai parašytą *Naująjį Testamentą*, prancūzišką *Kristaus sekimą*. Daug galvoja: ar pats bepakliuvo ten, kur jam reikėtų būti. Tuo metu kaip tik universitete įvyksta riaušės, mokslas nutraukiamas.

Ir nepraėjo dar metai, Aleksandras Dambrauskas atsiima dokumentus iš universiteto ir įteikia juos Kauno kunigų seminarijos rektoriui kun. Račkauskiui (lygiai taip vėliau padarė ir Maironis).

Trumpi universiteto studijų metai, bet jie reikšmingi. Beilpdamas į „gyvenimo kalną“ Dambrauskas buvo suabejojęs, kuriuo keliu žengti. Universiteto dienos praskaidrina jo kelią; gilus mąstymas jam parodo tiesiausią kelią į „Nematomybės ratą“. — Universitetas palieka Dambrauskui pažintį su genialiu rusų tautos mąstytoju Vladimieru Solovjovu, kurs pas-kui jam daro įtakos, kuris apskritai lietuvių katalikus moks-lininkus yra labiau sudominęs nei kuri kita asmenybė.(2) Ir Dambrauskas *Užgesusiuose žiburiuose* pareiškia: „...studijuodamas genialius jo raštus, aš stiprinau savo katalikiškus įsitikinimus. Jo veikalai yra man nušvietę pagrindinius religijos ir krikščioniškojo gyvenimo klausimus. Taigi galiu tarti, kad joks katalikų apologetas, joks krikščioniškas filosofas nėra mano dvasiai suteikęs tiek šviesos, kiek Vl. Solovjovas.

Labiausiai brangi man buvo jo dvejopa — pravoslavijos ir socializmo kritika. Pirmojai jis grynai teologiškai yra

įrodęs, kad rusų pravoslavija... yra ir bus bejėgė, kol nepripažins Romos Šv. Tėvo primato. Antrojoje, remdamasis ekonomiškojo intereso idėja, jis yra prikišamai išaiškinęs, kad socializmas, už kurį guldė galvas visi anos gadynės revoliucionieriai bei carizmo priešininkai, yra „didžiausi neteisybė, kurios pamatais žmoniška valstybinė tvarka sukurti taip pat negalima“ (366 p.).

Pastebėkim dar, kad Solovjovas buvo ėmęsis iš pradžių taip pat matematikos, fizikos ir gamtos mokslų, kad vėliau juos metė, kad ėmė filosofiją ir istoriją, o šalimais dar klausėsi dvasiškoje akademijoje Bažnyčios istorijos ir studijavo Šv. Tėvų raštus, kad galėtų tarnauti „amžinai Kristaus tiesai“. Pastebėkim taip pat, kad ir Solovjovas buvo profesorius, publicistas, poetas, kad jis į savo literatūrišką darbą žiūrėjo kaip į Dievo jam skirtos pareigos ėjimą; kad brangino tokią kūrybą, kurią, anot Dambrausko, jis matė moralinę vertybę, o niekumet nebuvo šalininkas kūrybos dėl kūrybos. Pridėkim dar, kad jis nesitenkino madingu vienu pozityviuoju mokslu, o pilnutiniu žinojimu laikė pozityvaus mokslo, racionalinės filosofijos ir krikščioniškojo apreiškimo organišką sintezę.

Nekalbam čia apie įtakas, tik norim konstatuoti, kiek dvasios bendrumo tarp tų dviejų didelių žmonių, tarp įsitikinimų Solovjovo ir Dambrausko, kuris sava pasaulėžiūra precizuoja, kaip matysim seminarijoje į milžinišką lektūrą ir refleksijas paskendęs.

Į seminariją atvyksta 1881 m. rudenį. Į pirmą kursą įstojus, daug laisvo laiko. Jį skiria lektūrai pirmiausia tiems klausimams, su kuriais dažnai teko susidurti — darvinizmui, pozityvizmui, kurie griovė religiją, tariamai gamtos mokslų autoritetu. Parsiūsdina naujausių veikalų apie darvinizmą, materializmą, pozityvizmą. Ypačiai susižavęs Gratry veikalu *Versmės*, kur su dideliu entuziazmu rodo savo kelią į plačią krikščionišką teologijos filosofijos ir pozityvinio mokslo

sintezę. Jame randa vietos ir Dambrausko mėgstamoji matematika. Matematiškai griežtai norėtų Dambrauskas ir religijos klausimus ir jų sprendimą precizuoti. Toliau, iš naujausios literatūros studijuoja gamtos filosofiją, apologetiką. Daros mokslininkas teologas. Jo mokslinė erudicija dar labiau plečiama: 1884 baigęs seminariją, siunčiamas antru kartu į Petrapilį. Tik šiuo tarpu nebe matematikos, o į kunigų akademiją. 1888 m. tituluojamas magistro laipsniu, ir mokyklos studijos baigtos.

Iš mokyklos Dambrauskas išeina kunigas, magistras, stipriai intelektualiskai pasiruošęs, jautrios ir kietos moralės, giliai savo idealais įsitikėjęs ir pasiryžęs juos vykdyti nenusilenkdamas nė per jotą, kitaip sakant, išeina sąmoningas ir aktyvus lietuvis kunigas.

Prasideda gyvenimo studijos.

IV.

Aš vykstu į platų pasaulį, rankas jam ištiesęs,
Krūtinę atvėręs: teima, ką nori, ką nori, teduoda,
Ką nori — ir džiaugsmas, ir skausmas į širdį man liesis,
Vienodai apglobsiu aš dieną — ir šviesią ir juodą. —

P. Vaičiūnas

Daugiau tamsių dienų gyvenimas davė. Retai tešvysteldavo džiaugsmingi momentai. Už tai juo labiau jie brangūs, juo labiau malonūs, kad reti.

Magistras Dambrauskas paskiriamas tais pačiais 1888 m. į Panevėžio realinę gimnaziją kapelionu. Vos praslinkus pusei metų, krinta pirmas smūgis, kuris nubloškia Dambrauską ne tik nuo mokyklos, bet ir nuo Lietuvos. Tą įvykį Dambrauskas taip aprašo: „Būdamas tuo laiku realinės gimnazijos kapelionu ir žinodamas, kad mokiniai katalikai caro dienomis neteisėtai varinėjami cerkvėn melstis už Rusijos valdovą pravoslavų apeigomis, aš per tikybos pamokas pakvie-

čiu savo klausytojus artimiausią caro šventę ateiti paskirtu laiku katalikų bažnyčion, kur man, pačiam mišias laikant ir Te Deum giedant, galėsią katalikai pasimelsti už carą. Žymi mokinių dalis paklausė ir cerkvėn nebėjo. Gimnazijos valdžia palaikė mane tvarkos ardytoju ir įskundė Vilniaus kurtoriui. Iš šio gavau pareikalavimą pasiaiškinti. Padariau tai raštu, kur, išdėjęs visą dalyką, nurodžiau buvusios pamaldų už carą tvarkos nenaturalumą ir neteisėtumą. Valdžios, žinoma, tuo neįtikinau. Anaiptol, pasirodžiau jai tikras maištininkas, pavojingas esamai valstybės tvarkai“ (U.Ž., 5 p.). Toki, kurie žino, kas yra teisėta ir neteisėta; toki, kurie apskritai ant pečių turi galvą, — juo labiau „pavojingi visuomenės tvarkai ir valstybės gerovei“, ir jais reikia be ceremonijų nusikratyti. Pavojingasis kapelionas nusiunčiamas į Kretingos vienuolyną „atgailoti“, o paskum du žandarai išlydi jį į Naugardo guberniją. Paskiria gubernatorius tremtiniui Ustiužnos miestą. Įsprauninkas paima parašą, kad be jo žinios niekur neišvažiuos, tačiau netiki, kad valdžia Dambrauską būtų taip smarkiai nubaudusi tik už liepimą vaikams melstis už carą savo bažnyčioj. „Kad iš bado nenumirčiau, gailestingoji rusų valdžia paskyrė man, kaippo inteligentui, po 6 rub. mėnesiui ‚posobijos‘ pastebi su ironija tremtinys.

Tačiau ir tremtinio dienos kraštui nežūsta veltui. Čia jis vėl imasi mokslo. Parašo *Pisma katoličeskago bogoslova pravoslavnomu*, kosminio ratavimo teoriją, o nuo 1891 m. tampa nuolatinio *Apžvalgos* bendradarbiu. Negana, kad pats rašo. Taip lemta buvo, kad tame Ustiužnos miestely, į kurį jis buvo ištremtas, gyveno dr. Vincas Pietaris. Ir jį Dambrauskas pritraukia į draudžiamosios spaudos darbą. Tam sustumtam į užkampį lietuviui Dambrauskas tremtinys buvo tikras gyvenimo kelio skaidrintojas.

Ištremtas išbūva ištisus 5 metus. Sugrįžęs neturi teisės eiti oficialių pareigų, neturi nuolatinės vietos, stumdomas šio to laikinai padaryti, 1898 m. jau paskiriamas kunigų semi-

narijos profesorium. 1900 m. Žemaičių vyskupo Paliulionio sekretorium kan. Karoso vietoj. Daros ir pati valdžia atlaidesnė. Jau 1902 m. sutinka įsileisti jį į kunigų akademiją, kur dėsto šv. Raštą. Akademijos vyriausybė, įvertindama naujojo profesoriaus gabumus, jį palaiko. Gauna Dambrauskas religiją dėstyti dar dviejuose institutuose, o vėliau jam suteikiami pagarbos ženklai — kryžius ir šv. Onos 3 laipsnio ordinas.

Darbas trijose mokyklose, privalomos lekcijos pastūmi profesorių Dambrauską kurti teologinę literatūrą. Nuo visuomeninio darbo jis atitolsta. Gal tai pajutęs, pajutęs taip pat, kiek Lietuvai reikalingi visuomenės darbininkai ypač tais reakcijos, po 1905 m. sukilimo laikais, meta profesoriaus darbą ir grįžta į Lietuvą.

Tai buvo 1906 m. 1907 m. jau randam jį Kaune visuomeninį darbą betriūšiant. Jis dirba Šv. Kazimiero draugijoj, kurios tikslas leisti geras knygas. Tais pačiais metais išleidžia literatūros, mokslo ir politikos mėnesinį *Draugijos* žurnalą, kuris eina ligi 1923 m. Dirba plunksna. 1914 m. Žemaičių vyskupas Karevičius pakėlė jį tiesiai, aplenkdamas kitus laipsnius, į kapitulos prelatatus. Susikūrus Lietuvos universitetui, teologijos-filosofijos fakultetas išrenka jį garbės profesorium, gamtos-matematikos fakultetas už mokslinius matematikos raštus — garbės daktaru. Šiandien tebedirba jis mokslo ir visuomeninį darbą: veda Šv. Kazimiero draugiją, pirmininkauja L. K. mokslo akademijai, rašo mokslo darbų, tvarko savo raštus. — Suminėjau Dambrausko gyvenimo svarbiuosius etapus. Prie jų dar teks grįžti statant klausimą, kurią vietą Dambrauskas užima Lietuvos gyvenime.

V.

Jei apaštalas Povilas gyventų —
jis būtų laikraštininkas.

Dambrausko buvimą yra pajutusios visos mūsų gyvimo ir mokslo sritys: teologija, filosofija, matematika, publicistika, poezija, kritika, visuomenės ir mokslo organizacijos. Autentiškas jo darbų dokumentas yra jo veikalai. Štai greitosioms supešiota dalis jo veikalų vardų(3): teologijos filosofijos — *Pisma katoličeskago bagoslova k pravoslavnomu, Doctrina ecclesiae russicae de libris denterocanonicis, Praelectiones exegeticae*, 1. *In Evangelium Joannis*, 2. *In selectos psalmos*, 3. *In Hexaameron*, *Mokslas ir tikėjimas* (spaudoje), *Maldaknygė jaunimui, Žinojimas ir tikėjimas fizikoje* (rodos, pagal Chvolsoną); matematikos — *Geometrijos vadovėlis, Trigonometrijos vadovėlis*, plačios studijos žurnaluose; Logikos vadovėlis; poezijos — *Dainų skrynelė, Rudens aidai* (po du leidimu 1894-05, 1911-1920), *Neva juokai, neva ašaros* (satyros, 1915), *Nebaigtas pamokslas* (scenos vaizdelis); kritikos — *Mūsų naujoji poezija, Mūsų naujoji prozos literatūra* (recenzijų rinkiniai, viso 1203 pusl.). *Užgesę žiburiai* (biografijų ir nekrologų rinkinys), *Ekspresionizmas dailėje ir poezijoje, Dieviškoji proporcija* — matematiškas dailės dėsnių, daugybė dar nesurinktų straipsnių; publicistikos — redaguoti laikraščiai: *Lietuva, Nedėldienio skaitymai, Draugija, Ateitis, Garnys*, esperantiškas *Litova Stelo*, be to, straipsniai įvairiuose katalikiškuose laikraščiuose ir žurnaluose.

Visose srityse Dambrauskas yra palikęs savo darbo vaisių. Tačiau sintetizuodamas jo darbus, pavadinčiau jį trumpai — lietuviu, kataliku, visuomeninku, arba dar geriau — modernišką lietuviu kunigu. Trys sąvokos. Visoms trimis sąvokoms Dambrausko gyvenimas duoda turinio su kaupu.

1. Dambrauskas lietuvis, sąmoningas lietuvis, lietuvis kovotojas. — Nuo pat mažens lietuviškai kalbą, nuo gimnazijos laikų sąmoningai besirūpinąs geriau lietuvių kalbą išmokti. Universitete susideda su draugais referatais ir diskusijomis nagrinėti lietuvių tautos klausimus, seminarijoje redaguoja lietuvišką ranka rašytą laikraštėlį, už lietuvišką

žodį ištremtas, lietuviškos spaudos penėtojas ir platintojas. Meta akademiją, kad būtų naudingas Lietuvai, nors ir neturėdamas čia jokios „duoninės“ vietos.

Ką jis lietuvių tautai, lietuvybei dirba? O viską, kas tik reikia. Dirba, ko tuo momentu tauta reikalauja, ne kas jam patinka. Tauta atgavo spaudą. Jis grįžta ir spauda rūpinas; tautai reikia literatūros, kuri atstotų pasakas ar dainas — jis poeziją rašo; tauta atgauna nepriklausomybę, turi savas mokyklas, bet be vadovėlių — jis vadovėlius rašo. Žodžiu, kur tik atsiranda skylė, Dambrauskas savu darbu stengias jį užtaisyti, nelaukdamas, nesidairydamas, ar gal ir be jo kas tą darbą padirbs. Kad jaunoji kunigų karta sąmoningai ir aktyviai palinko į lietuvybę, nepaisydama lenkiškosios spaudos trukšnavimų, tai ne be Dambrausko polemikos. Kad Pietaris lietuviams paliko beletristikos raštų pluoštą — Dambrausko nuopelnas.

Dambrausko veikimas yra ypačiai artimai suaugęs su tuo mūsų tautos laiko tarpu, kuris eina spaudą atgavus.

2. Dambrauskas katalikas, kurio devizas: *omnia ad maiorem Dei gloriam*. Gyvenimo švyturys ir gyvenimo tikslas — amžinasai Logos. „Amžinas Logos yra drauge visokios buities prototipas ir visokio veiksmo bei kūrybos norma“. Jam „prieštaraujantis gyvenimas virsta mirtimi; jam priešinga išmintis — kvailybė, jį niekinantis grožis — šlykštybė“. Taigi Dambrauskas pirmiausia derina pagal tas normas savo, žmogaus, veiksmus. Niekur jis neprasilenks, mūsų žmoniškais akimis sprendžiant. Jis bevelys nemalonumų turėti: nors draugai šaipos, jis nesigėdina kryžiaus ženklo, verčiau jų atsižadės, ir sau vienas paliks. Po asmens gyvenimą knaisiotis ne šio rašinio tikslas, pavadinsiu Dambrauską asketu, tarios visai teisingai — ir konstatuosiu, kad Amžino Logo normas jis taiko ne tik savam gyvenimui, bet ir aplinkumai: šeimai, visuomenei, valstybei, mokslui, menui. „Šeimyna, visuomenė, valstybė tiek teturi savy stiprybės, kiek prisilaiko

amžinų Logo dėsnių. Tas pats pasakytina ir apie mokslą, poeziją bei dailę. Ir mokslininkas, ir poetas, ir dailininkas nėra pilnai autonomiškas, nes turi kūrybos srity ne tik teisių, bet ir pareigų. Jų pirmutinė sąlyga — tai laikytis toms kūrybos sritims amžinų, Logo nustatytų, dėsnių“... (4) Visas gyvenimas, nuo a ligi z turi būti persunktas Dievo apreikštosios Katalikų religijos dėsniais. Religija veda ne tik į amžinąjį tikslą, bet suteikia ir žemiškos gerovės. Juk Katalikų religija saugojo visą lietuvių tautą nuo paskendimo pravoslaviškoje Rusijoje. Ir Aleksandras Dambraskas dėl to — dėl tautos gerovės ir Dievo garbės — visu savo gyvenimu ir darbais rūpinas būti katalikiškų įsitikinimų apaštalu visose gyvenimo srityse. Ne papiriniu nusistatymu vadovaujasi Dambraskas, vertindamas gyvenimo ir meno reiškinius, o tik savo griežta pasaulėžiūra.

3. Dambraskas modernišką kataliką. Rūpindamasis, kad visas gyvenimas būtų persunktas katalikybės dvasios (ne vardo!), jis kaip tik atsako paskutiniaisiais laikais Bažnyčios ypačiai akcentuotu katalikų veikimu — būti kataliku ne tik savo namo sienose, bet išeiti su katalikybe ir į gatves. Dambraskas visuomenininkas net dvipusis: tautietis, ne tik katalikas. Jo veikimo didžioji dalis visuomenės aktualijų prisiskunkus. Net jei imsime jo mokslo darbus, ten randame, kaip minėta aukščiau, įvairiausių vadovėlių, dienos reikalams skirtų. Jis teologas mokslininkas, tačiau ir visuomenininkas, plačiai masei duodamas populiarizacijų, brošiūrų ir maldaknygių. Jis literatas, rašo poezijas. Bet kam? Pats *Dainų skrynelės* vardas rodo paskyrimą, kad paplistų žmonių tarpe ir eitų dainų kursu: tekalia aukštyn ir doryn žmonių širdis. Jis literatūros kritikas. Bet kokios jo kritikos? — Didesnė pusė — informacinės recenzijos: te, visuomenė, knygą: joj rasi tą ir tą. Ją skaityk ir tobulinkis, anos venk — ji šlamštas, nes užgauna dorinius jausmus. Jis organizatorius — draugijos pirmininkas. Jis pagaliau publicistas. Čia visuomenininko pa-

veikslas apvainikuojamas. Moderniškiausias juk visuomenininkas — plunksnos. Jakštas ne oratorius; ne garsas jo ginklas, bet rašmuo: ginklas ir ginamasis ir puolamasis, bet dažniau antrasis. Publicistika yra priemonė tautiškam ir religiškam idealui siekti.

Publicistu anksti Dambrauskas virto. Dar buvo seminarijoj. Matė, kad reikės ir plunksna apaštalauti. Klierikai pradėjo leisti ranka rašytą laikraštėlį, vardu *Lietuva*. Dambrauską išrinko jo redaktorium. Išėjo 4 nr. Inspektorius A. Baranauskas liepė mesti, esą per anksti. Tuo momentu Dambrausko publicistika nutrūko, kad su dideliu intensingumu atgytų *Apžvalgoj*. Tačiau tikrasis laikraštininko darbas ėmė tirpti jo rankose, kai buvo atgauta spauda, kai 1907 m. pats ima leisti *Draugijos* žurnalą. Dirba jame ligi 1923 m., paskui jį pavaduoja jaunesnės jėgos vedamas *Židinys*. Šalimais jis turi kitą laikraštį — juokų — *Garnį*. Čia Jakštas pasirodo dvejopas publicistas: *Draugijoj* formuoja ir propaguoja katalikišką mintį, rodo, pasakytum, idealą. *Garny* jis eina visuomenės operatoriaus pareigas — visuomenės puvėsius, degeneraciją atrėžia nuo sveikosios dalies satyros peiliu. Vulgariai lyginant — vienu laikraščiu visuomenę veda, antru — pavoro. Iš publicistikos dirvos ir ligi šiol nepasitraukė. Jo plunksna dar neapbrūdijo ir neatšipo.

Žvelgdami šiandien į Jakšto Dambrausko publicistiką, galime trumpai charakterizuoti: jo plunksna — judri, drąsi, aštri.

a) Judri atsižvelgiant į Jakšto publicistikos tematikos įvairumą. Jis kaip mikrofonas jautrus visokiausiems klausimams ir paslankus į juos reaguoti. Jį pasiekia ir vidaus užkaborių ir užsieninės aktualijos. Prikaišiojama, kad jis pratino *Draugijoj* visuomenę labiau domėtis Markso ir Darvino klausimais nekaip Lietuvos praeitim. Be reikalo kaltinama. Nereikėjo Jakštui pratinti. Lietuvių šviesuomenės, gali sakyti, daugumas jau buvo ne tik pripratusi, bet pasigėrusi

materializmo ir pozityvizmo; jis ir buvo susukęs galvas labiau nekaip Lietuvos reikalai. Jakštas ir kėlė tas aktualijas; tik mokėjo ir turėjo drąsos parodyti to paties dalyko kitą veidą.

Jakšto plunksna tačiau daugiausia gauda knygas (imu čia publicistiką ir kritiką per vien). Jis myli knygas gal net daugiau kaip žmones (taip sakosi pats Jubilatas) ir rūpinas kiekvieną knygą tinkamai pasveikinti. Jis jaučias nusikalstąs Lietuvos visuomenei, jei savo žurnale neįvertins naujų raštų. Kodėl? — Nes kiekviena knyga jam „atrodo brangi, kaip kylančios tautiškos kultūros gaminys“. Ir per kritikos šerengą jis perleidžia įvairiausių sričių knygas: pradedant matematika ir baigiant poezija, plastika.

Kitados Druskius uždavė klausimą: kas yra visur esąs. Pats humoristiškai atsakė: lietuvis, nes jį visuose pasaulio kamuose užtiksi. Dabar prie to atsakymo pridėčiau: Jakšto plunksna, nes ji visas sritis paliečia: ir teologiją, ir mokslą, ir politiką, ir pedagogiką, ir lingvistiką — visa ką.

b) Jakšto plunksna drąsi. Jis polemizuoja su profesoriais specialistais Būčiu, Biržiška, Čepinskiu, Mykoliaičiu, Sruoga, su pravoslavų ir kalvinų teologais, su lenkų antilietuviška spauda. Jis taria savo žodį, nepaisydamas, kokia yra valdžia — ar jai patiks ar ne.

c) Aštri. Žodžių į vatą nevynioja. Kerta tiesiai, drąsiai, dažnai satyros geluonim apšarvavęs savo žodžius. Polemikoje geras dialektikas, orientuojas, pagauna savo oponento silpnąsias puses. Publicistika ir kritika temperamentinga. Greitas išbarti, bet lygiai greitas ir pagirti, sakysim, poezijoje, jei neras nusikaltus prieš moralinę gėrybę, o bent šiek tiek dar gerųjų žymių.

Istoriniu atžvilgiu Jakštą visuomeninę statyčiau šalia visuomenininko V. Kudirkos. Abudu publicistai, abudu satyrininkai, abudu stovi gyvenimo prūsų. Kudirka lietuvis liberalas, Dambrauskas lietuvis katalikas; Kudirkos įtaka

reiškias daugiausia prieš atgaunant spaudą, Dambrausko — ypačiai spaudą atgavus; Kudirka daugiau poetas, Dambrauskas daugiau mokslininkas ir nepalyginti, stipresnio intelektualinio išsilavinimo ir moralinio aukštumo; Kudirka 10 metų atidavė tautai, Dambrauskas tautai ir Bažnyčiai atidirbo jau 40 metų. Tik skirtumas dar ir tas, kad vieno darbai jau įvertinti ir išreklamuoti, antrojo — taip sau. Pabaigai kaip tik nurodysiu bendrą įvertinimo pastabą, tartą apie Dambrauską jo oponentų.

„Adomas Jakštas bene dvidešimt metų buvo beveik monopolizavęs lietuvių literatūros kritiką. Rpestingai sekė naujai pasirodančius literatūros kūrinius, dar rūpestingiau juos recenzavo. Vienus barė, kitus peikė, ketvirtus mokė. Ir visuomet liko tas pats, visuomet ištikimas savo idealams ir sau pačiam. Per tą gražų laiką jis nemažos įtakos turėjo tam tikram skaitytojų skaičiui, kuriems jisai buvo nepajudinamas autoritetas, neklaidingas vadovas po mūsų literatūrą“. (B. Sruoga, *Baras*, 3 nr. 47 p.).

Prikišama Jakštui, kad „kas nauja originalu — jo buvo kertama be jokio pasigailėjimo“, o dar labiau jis pakenkęs (?) visuomenei, pakišdamas jos akims jam „nenusikaltusius“ veikalus (M. Biržiška). Tačiau į tai atsako kitas Jakšto oponentas:

„Galima nesutikti su pačiais pagrindiniais tos kritikos dėsniais, galima net kalbėti apie blogą tos kritikos įtaką visuomenėje ir kai kuriems rašytojams, tačiau negalima nepripažinti, kad A. Jakšto balsas siekdavo plačiausiai, sudarydavo nuotaikos ir išgarsindavo kuone visas mūsų literatūros naujienas“. (V. P. Židiny, 1925 m. 2 nr.).

Ir M. Biržiška pagaliau laiko Dambrauską „visuomeniniu mūsų kunigų akcijos vadu, žymiausiu kritiku, įdėmiu protautoju“, kuris mūsų istorijoje užims matomą vietą. (*Baras*, 1 nr. 63 p.).

Taip vertinamas jo literatūrinis ir visuomeninis darbas.

O kaip yra vertinami jo mokslo darbai matematikos ir teologijos srityse, parodė Lietuvos universitetas, suteikdamas jam garbės daktaro ir garbės profesoriaus titulus; kaip vertina jį katalikiškasis jaunimas, parodė išsirinkdamas jį garbės nariu.

Reikia tikėti, kad jo darbai dar nėra baigti, tad ir galutinis įvertinimas dar negalimas.

...Jau po pietų, saulutė žemėn slenka,
Giria retyn, kaskart daugiau šviesos,
Va, ir aikštė. Jėgų dar man užtenka.
Lipu aukštyn. Minu žolę menką.
Kas čia? Ogi viršūnė blizg' dausos.... A. Jakštas